

EGY KAPCSOLATHÁLÓZAT TÁVLTATOS ASPEKTUSA

Szenteleky Kornél–Németh László–Csuka Zoltán

H Ó Z S A É V A

... olyanra vállalkoztam, ami hiányzott.
(Németh László levele Szirmai Károlyhoz.
Kalangya, 1934. 4., 284.)

Németh László a *Tanúra* vállalkozott a harmincas években, egy olyan szerepre, amely szerinte hiányzott. Füzi László új Németh-életrajza, amelyben az alkat és a mű viszonylatában foglalkozik az író szerepkeresésével; megállapításai új irányt adnak a Németh László-olvasásnak. A Tanú-korszak szellemi távlatossága, valamint a második világháború utáni távlatosság jegyei összefonódnak. Füzi László világirodalmi kapcsolatokat kutató cikke is (Dosztojevszkij–Czeslaw Milosz–Németh László) az antinómiára összpontosít, vagyis a különböző szerepek közötti mozgásra, amelynek révén beépül a kor (*Tiszatáj*, 2001. 9. 93.). A *Tanú* kapcsán a húszas évek vége, a harmincas évek eleje ez a beépülő kor, amelyben az irodalmi gondolkodás átalakulóban van, amikor a történelmi sorsfordulat új kérdéseket hoz felszínre. Valójában egy új „hitvitázó” korszak ez, amikor az író-én küzdelmet folytat saját hitéért, ezért nem véletlen, hogy a legújabb Németh László-életrajz (részint monográfia, *Alkat és mű* címmel) a *Kalangyában* közölt *Ember és szereppel* kezdődik (1934), a váltás időszakával, azzal a törésvonallal, amikor Németh László túl van a *Tanú* indításán.

Ha a Szenteleky–Németh László–Csuka Zoltán viszonyrendszerben gondolkodik az olvasó, akkor a szövegközi hálózat aspektusából is a szerepkeresés, a szerepmozgás kerül előtérbe, amely természetesen az említett kor beépülését teszi lehetővé. Mindhárman ellenállnak a lezárt rendszernek, gondolkodásuk mozgó gondolkodás, amelyben a halálképzet is felsejlik.

Szenteleky és Csuka Zoltán „itt” szintén olyanra vállalkozott, ami eddig hiányzott. 1931-ben Szenteleky azt vallja, hogy ami az elmúlt tíz év irodalmában itt történt, az Csuka Zoltán nélkül nem ment volna végbe, kritikusként pedig a „holnap költője”-ként nevezi meg Csuka Zoltánt. (*Új lehetőségek – új kötelességek*, 2000. 152.), és horizontját végtelenné tágítja. Ugyanakkor tőle – Szentelekytól – sem idegen az alkat és mű reláció, hiszen ő a kisebbségi lélek eltéréseit veszi szemügyre a művek kapcsán. 1930 októberében az *Erdélyi Helikon* közölte Szenteleky kritikáját Hankiss János és Juhász Géza francia nyelvű irodalomtörténetéről (*A magyar irodalom francia panorámája*. 700–701.), amelyben szellemi evolúciónak nevezi a kisebbségi lélek „kollektív” lélekke szélesülését, és a „tisztá, minden gonoszt elolvasztó szeretet”-re hivatkozik (uo. 701.), másutt a kialakulóban levő kisebbségi lélek pacifizmusát hangsúlyozza (Sz. K., 1999. 26.). Szentimrei Jenő erdélyi *Kéve*-kritikája viszont a széles műveltséget, a világlátt, utazó egyének attitűdjét emeli ki (*Erdélyi Helikon*, 1928. július, 233.) a bácskai költők vonatkozásában.

Történik mindez akkor, amikor a jövőtudat és jövővárás, a földi harmónia távlatát láttató Csuka Zoltán a tudás felé is tör. Feltűnő a hasonlóság Csuka és Németh között. Az *Ember és szerep* írója, a *Nyugat* körétől eltávolodó Németh László a vele kapcsolatos jóslatot említi, vagyis azt, hogy a jövő emberét látták benne. Csuka Zoltánt azonban nem mindenki ítéli meg így. Kassák például költői megkésetttségét hangsúlyozza, noha a váltás nem szünteti meg azonnal a történeti avantgárdot.

Csuka Zoltán és Németh László kapcsolata nemcsak metaforikus kötődés, a recepció arra a távlatlehetőségre is rámutat, amelyet kettejük gondolkodása jelentett a harmincas évek elején. Németh László Közép-Európáját kutatva egy újabb toposzra, a „hídverésre” talál a kutató. A magányos utazónak minősülő Németh László felvázolja a dunai népek összefogásának elméletét; Fábry Zoltán, Kós Károly, Kuncz Aladár és Gaál Gábor mellett Csuka Zoltán neve is szerepel a szövetségesek névsorában. Németh László az 1933-as *Egy folyóirat terve* című felhívásban javasolta egy „hídverés” szándékával létrejövő kelet-közép-európai folyóirat megalapozását; olyan szerep és program ez, amelyet más közegben ezen a tájon például Csuka Zoltán is körvonalazott (Pomogáts, 1993. 81–82.).

Kezdjük a vizsgálatot a Szépléleknek nevezett Szenteleky és a „legkövetkezetesebb expresszionista” (Csuka Zoltán) viszonyrendszerének bogozgatásával! A kapcsolat többnyire ismert történetét Csuka Zoltán önéletrajza világítja meg a következőképpen: „Nevét természetesen a húszas évek elején is ismertem, de nem tartott velünk, expresszionista költőkkel és írókkal, noha később ő maga is szabadverseket írt. Személyes ismeretségünk akkor kezdődött, amikor a *Kéve* című költői antológiát szerkesztettem – a vajdasági költők

első seregszemléjét –, és őt is meghívtam, csatlakozzon hozzánk. Ugyanakkor jártam a Vajdaságot is Balázs G. Árpáddal, és természetesen Szivácon is megfordultunk. Igazi barátságunk azonban akkor kezdődött, amikor a Képes Vasárnapi Vajdasági Írás címen mellékletet nyitottam, majd ebből a mellékletből önálló folyóirat lett, és őt kértem fel szerkesztőnek. Vállalta” (Csuka Zoltán, 1971. 74.). Szenteleky tehát „vállalta” azt, ami hiányzott, méghozzá Csuka Zoltán felkérésére vállalta, minderről a dinamikus irodalmi levelezés is tanúsodik, amelyben az önismeret és az önkifejezés stációi a távlatosság felé vezetnek, még így is, hogy Szenteleky részéről mindvégig megfigyelhető a szétfosló élet lenyomata és a profán elfoglaltsággal – az orvosi hivatással – járó feszültség.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy éppen a „tanú” Szenteleky vállalkozik egyfajta „aktivista” szerepre, ő nevezi így (tanulétnek) ezt a létállapotot és közérzetet, amelyben a szemtanú látásmódja és az irodalomban-lét mozzanata is jelen van. 1927. december 12-én indul az igazi dialógus, amikor Szenteleky, a kudarcok és csüggedések tanúja „fanyar és fáradt hittel” csatlakozik „izmos hitű” és tehetséges megmozgatójához (Levelek, 1943. 55.), Csuka Zoltánhoz. A rezignált, eddig elszigetelt Szenteleky februárban már a gyűjtő-ívek szétküldesével foglalatосkodik, kritikusan hangon szól a dilettantizmusról, majd hamarosan a Csuka-szótárba illő „harc” névvel nevezi meg törekvésüket (uo. 61.), a *Kéve* hézagos névsorát bírálja, az eszményekre hivatkozik, megszólításai pedig a közeledést mutatják (társ, barát, testvér stb.). A fordulatot az 1928. május 14-én kelt levél hozza meg, amikor a Németh László-i gondolkodás felől válik fontossá a távlatosság, illetve Szenteleky önvizsgálatot feltételező szerepváltása: „Tervek! Perspektívák! Szinte diákos izgalom bizsereg idegeimen, pedig bizony már régen volt, mikor világnézeteket szerettem volna megdönteni egy forradalmi folyóirattal. (. . .) Ezért nem hiszem, hogy alkalmas lennék arra a szerepre, amelyre ön kiszemelt: „A sors összesodort bennünket s most egy irányban küzdünk és harcolunk, ha mindjárt nem is valljuk mindig ugyanazokat az elveket, irányuk mindenesetre egy és érzéseink mindig emberiek és eszményiek” (uo. 99.). Íme az „eszmény”, amely a Németh László-i szótárba is beleillik, csakhogy Szenteleky esetében az önálló világ kialakításáért folytatott küzdelem éppen a *másikéhoz* való közeledést jelzi.

A Szenteleky–Csuka-levelezésbe beleíródik az Örök Jó abszolútuma is, amely a távlatosság iránya, nem jelenvaló kategória, és Gandhi nevéhez fűződik (1928, Levelek. 68.), bár Szenteleky-nél szó sincs egy alapos teoretikus elvről vagy európai gandhizmusról, mint Németh László esetében, inkább a Krisztus-pózhhoz köthető, amely a kortársak szemében a múlté. Tolsztoj neve ugyancsak helyet kap a Csuka–Szenteleky dialogizáló levélváltásban Kohlman készülő tanulmánya révén. A hosszú írói vajúddal összefüggő szerkesztői

bosszúságok bekerülnek Szenteleky levélszövegeibe. Szenteleky, a szerkesztő tehát lényegesnek tartotta a Tolsztojról szóló írás közlését, egyébként is egyre inkább azonosul a szerkesztői szereppel, szenvedélyesen vesz részt a „cselekvő munkában”, mércéje a szigorú kritikus (kulturkritikus) névőrtartó törekvéseiről tanúskodik, vitái a kor átalakuló, mozgó irodalmi gondolkodásának törésvonalaihoz és az elválasztott régió szituációjához fűződnek. A Csuka-levélváltás az igényes szerkesztő és kritikus értékhierarchiáját igazolja, elvei jóval kizárólagosabbak, mint ahogy ez cikkeiből vagy az almanachokból kitűnik. A műfajhatárok változásának ideje ez, ám Szenteleky műfajokban gondolkodik. A lírai verstermés bőségével szemben gondot jelent a novella, a regény, majd később a tanulmány begyűjtése. A cenzúrával való hadakozás, a taktikus lépések a kisebbségi lét sorskérdéseit hozzák felszínre. Nyelvi magatartása, indulatos kifakadásai a sajtó- és helyesírási hibák ellen, a fordítással összefüggő következetes elvei (pl. a „centrifugálás” szó esetében) a korabeli nyelvi váltásra utalnak, természetesen a többnyelvű környezet, a nyelvi igénytelenség és a hozzáértők hiánya nehezíti Szenteleky csatáját. Németh Lászlóhoz hasonlóan a *kultúra*, illetve a kultúra és irodalom aspektusa a meghatározó. Értékmérője, viszonyítási pontja pedig a *Nyugat*, Németh Lászlóé is az, holott a *Tanú* éppen a *Nyugattól* való elfordulást igazolja, a munkatársak közül is legfeljebb Gellért Oszkárral rokonszenvez, és persze Móriczsal (Juhász Erzsébet, 1993. 33). Szenteleky a *Nyugat* mintájára szeretne két-három verssel szerepeltetni egy-egy költőt az *Újarcú magyarok* rovatában (Levelek, 73.), Osváttal szintén megbeszélést folytat, a cserepéldányokról tárgyal (Levelek, 151.), 1928 októberében pedig még naivnak véli Deák Leó ötletét a *Nyugat* példájára történő önállósulásról. A *Nyugat* inkább a névőrtartás tekintetében modell, ám az elfordulás nyilvánvaló, az irodalmi gondolkodást ugyanis a régió igényei és lehetőségei szablják meg. (Kassák szintén a *Nyugathoz* viszonyít Csuka költészetével kapcsolatban, és az elszakadást konstatálja.)

Szenteleky és Csuka együttműködése, szerepvállalása, sőt „szerepváltása” két egymástól eltérő (irodalmi) gondolkodó összefogását, kanonizációs tevékenységét jelzi; a Csuka távozását követő Szenteleky-féle hiányérzetre Mladen Leskovic emlékezik vissza (M. Leskovic, 2001. 999.).

Csuka Zoltán viszont, aki bevonta Szentelekyt a „cselekvő munkába”, 1943-ban így ír róla: „... ha nem aprózta el magát a szerkesztői és irodalom-szervezői munkával, mint író többet tud alkotni, hiszen erre tudása és tehetsége egyaránt alkalmassá tették” (Juhász Géza, 1997. 815.).

A Csuka Zoltánhoz intézett Szenteleky-levelek Németh László-utalásokat tartalmaznak: Ezek a következők: „Németh Lászlónak is írtam Pestre, talán ismered kiváló kritikai folyóiratát, a *Tanút*. Ő mindenestre a legkiválóbb mai magyar kritikus” (1932. október 16.). „Itt küldöm a Kalangya nagy nehezen

összegyűjtött kéziratait. Legtöbbet ér persze Németh László kitűnő cikke, amelyet úgy kaptam meg, hogy a Tanúró is beszámolok a Láthatárban” (1932. október 22.). „Németh László cikkének új címét sehogyan se helyeselttem. Általában nem értettem, miért ne jelenhetne meg az eredeti címen? Hiszen mindennap olvashatunk a kapitalizmus alkonyáról, és tudtommal egy cenzor se kapaszkodik bele ezekbe a vitathatatlan tényekbe. De ha már az eredeti cím semmiképp sem jöhetne – akkor a következő címetek ajánlanám: Ferdinand Fried könyve – A kapitalizmus alkonya – A kapitalizmus – A Kolumbusz kor nem fedi a cikk, illetve a könyv lényegét, illetve mondanivalóját” (1932. október 26.). [Ez a cikk egyébként a *Kalanga* 1932. 7. számában jelent meg „a kapitalizmus alkonya” fordításban (427–438)].

Ebbe a sorba illik bele az a Szirmaihoz címzett Szenteleky-level is, amely Németh László húzódozó magatartására utal, ugyanis nem akar vajdasági irodalomról kritikát írni, mércéi Szenteleky szerint sokkal magasabbak (1933. június 27.). Jelenleg csak utalhatunk arra, hogy a Németh László-levelezésben is jelen van Csuka Zoltán neve, például Szirmainak a *Láthatár* kapcsán említi 1933 novemberében, 1947-ben pedig, amikor a pécsi költözést latolgatja Németh László, ismét felmerül Csuka Zoltán neve.

A szövevényes kapcsolathálózat távlatos aspektusából viszont lényegesebb az a tény, hogy Szenteleky kritikusként látja Németh Lászlót, a Tanút pedig kritikai folyóiratként értékeli. Németh László a kritikus *modell* „fárosz” Szenteleky számára, és ettől a modelltől kell tudatosan eltávolodnia, mert a regionalitás szempontja ezt megköveteli. Németh László kritikaírói beszédének távlatossága irodalomtörténeti távlat (Bányai, 2001. 77.). Szenteleky nézőpontját a most teremtődő érték, a megírásra kerülő új és időszerű irodalmi gondolkodás szabja meg. Számára is kulturális műfaj a kritika, sőt a kritikaóvó szövegei egyre erősödnek, mert az irodalmi termékek létrejöttét ösztönzi, tehát Barthes kifejezésével élve a kritikának „taktikai célt” tulajdonít. Szentelekynek rá kell döbennie az összemérhetetlen kánonokra, az „irodalomkritikák” különbözőségének jelenlétére, az ő szótárában a „nemzedék” is mást jelent. Szenteleky igazi szemtanú, aki a *Tanú* szövegeinek befogadjává válik, kritikaolvasóvá, és a viszonylagos értékmérést hirdeti. Ebből a szemszögből játszik szerepet az a két Proust-kötet, amelyet Németh László visz ajándékba egyetlen találkozásuk alkalmával a nagybeteg Szentelekynek. Erről az eseményről Szenteleky Szirmainak és Herceg Jánosnak is beszámol (1933. június 27. és 1933. június 28.). Majtényi szintén megírja. A levelezéstörténetnek folytatása is van, hiszen Németh László értesíti Szirmaiát a Proust-kötetek visszajutásáról (A Jegyzetek Bori Imre gyűjteményére és a tartalomról való keltezésre hivatkoznak a *Németh László élete levelekben* című kötetben. A

keletkezés pedig 1933 júliusa, holott a bekövetkezett katasztrófát említi a szöveg.)

Szentelekynek azonban még maradt ideje arra, hogy beszámoljon Szirmai-nak saját Proust-olvasatáról (Levelek, 378.). Olvasata olvasói szempontú, szemtanúi olvasat, amely „az aprólékosságnak titkos, benső ökonómiájára „koncentrál”, vagyis Németh Lászlóval szemben mikroszkóppal, nem teleszkóppal szemlél, a prousti módszer apróságaira reflektál, arra, amelyek a mai Proust-ferdítésekig vezetnek (Ördög Ottó).

Németh László ismert Proust-tanulmánya irodalomtörténeti és intertextuális távlatokat láttat, a betegség és a dilettanizmus metaforáit alkalmazza, tehát szemantikai távlatossága is szembetűnő, de jelenleg fontosabb, hogy Németh László 1932-ben is abszolút értékben szeretne hinni, viszont az elmozdulással szembesül. Megállapítja: „Nincs iszonyúbb, mint egy irodalomtörténeti könyv, melynek az értékítéleteit a kritika nem tudja többé megmozdítani” (Németh László, 1973. 339.). Szenteleky viszont a jelen regionalitását veszi alapul, ő már nem gondolkodhat abszolútumban, mert akkor ő is ahhoz a szórakozott algebratanárhoz hasonlítana, akinek gyakorlati számtantudását a szakácsnője is felülmúlja. Ezt a hasonlatot éppen nagy vitát kavaráó cikkében írja le, amelynek következményeiről Csuka Zoltánnak számol be (Szenteleky, 2000. 141., 384.).

Németh László az idő elnyomását tartja a prousti módszer lényegének, Szenteleky pedig ezzel a módszerrel olvas. Kritikái éppen ezért nem válhatnak olyan szempontból önálló művé, mint Németh László esetében; számára a jelenhez kötődő aprómunka etikája adatott. Vállalja az aprómunkát, mert ekkor ez hiányzik, bár tudja, hogy az egyidejű befogadás távlati számos kételyt vetnek fel. Munkájának (távlatos) értékében azonban hinni tud.

IRODALOM

- Barthes, Roland: *A szöveg öröme*. Osiris, Budapest, 1998
- Bányai János: Németh László – a kritika dicsérete. *Üzenet*, 1975. ápr., 236–238.
- Bányai János: „A kritika félreértés”. *Hungarológiai Közlemények*, 1983, 2. sz., 287–294.
- Bányai János: Száz éve született Szenteleky Kornél. *Kisebbségi magyaróra*. Forum, Újvidék, 1996, 7–15.
- Bányai János: Németh László kritikáírása a húszas–harmincas évek fordulóján. *Tiszatáj*, 2001. 9., 73–78.
- Beládi Miklós: *Érintkezési pontok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 154–210.
- Beládi Miklós: *Válaszok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983, 67–114.
- Bori Imre: *Szenteleky Kornél*. Monográfia. Forum, Újvidék, 1994
- Bori Imre: A bekerített sorsú Németh László = *Hétről hétre*. Forum, Újvidék, 1998, 211–213.

- Bori Imre: Csuka Zoltán szabadverse. *Híd*, 2001. szept. 981–997.
- Bori Imre: Csuka Zoltánnak nemcsak a példája, a műve is... (Meggésett centenáriumi köszöntő). *Magyar Szó*, 2001. szeptember 29., 7.
- Csuka Zoltán: „*Mert vén Szabadka, áldalak...*” Életjel Miniatűrök, 18., Szabadka, 1971
- Fekete Lajos: *A bujdosó visszanéz*. Életjel Miniatűrök, 17., Szabadka, 1971
- Füzi László: *Alkat és mű*. Németh László 1901–1975. Kalligram, Pozsony, 2001
- Füzi László: A Semmi közelében (Dosztojevszkj–Czeslaw Milosz–N. L.). *Tiszatáj*, 2001, 9., 88–100.
- Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Forum, Újvidék, 2001
- Herceg János: Találkozás és búcsú: kilencven éve született Németh László. *Üzenet*, 1991. május–június, 5–6., 386–387.
- Juhász Erzsébet: Arcok és álarok = *Esti följegyzések*. JMMT–Forum, Újvidék, 1993, 33.
- Juhász Géza: „Folyó helyett híd” (Emlékezés Csuka Zoltánra). *Üzenet*, 1997, 11–12., 811–822.
- Kalapis Zoltán: Életrajzi kalauz. Csuka Zoltán. *Üzenet*, 1991. nov.–dec., 11–12., 890–891.
- Leskovac, Mladen: Csuka Zoltán hősi vállalkozása. *Híd*, 2001. szeptember, 998–1003.
- Majtényi Mihály: *A magunk nyomában*. Forum, Újvidék, 1961
- Németh László levele Szirmai Károlyhoz. *Kalangya*, 1934., 4., 284–285.
- Németh László: *Európai utas*. Tanulmányok. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973, 313–347
- Németh László: *Levelek Magdához*. Szerk. Monostori Imre. TIT Komárom megyei Szervezete, Új Forrás szerkesztősége, Tatabánya, 1988
- Németh László élete levelekben 1914–1948*. Szerk. Németh Ágnes. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1993
- Németh László-bibliográfia* (Összeállította: Hartyányi István és Kovács Zoltán). Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1992
- Németh Zoltán: „Kritikus” kritikusok. Gondolatok a Van-e magyar irodalomkritika? című kiadvány kapcsán. *Alföld*, 2000, 4., 94–98.
- Ördög Ottó. Marcel Proust: Az eltűnt madeleine nyomában. *Tiszatáj*, 2001, 10. 6–8., 21–25., 47–51., 61–64.
- Papp György: *Milyen kritika a fordításkritika?* Logos, Tóthfalva, 2001
- Leyla Perrone-Moisés: *A kritikai intertextualitás*. Ford. Burján Mónika. Helikon, 1996, 1–2., 91–104.
- Péter László: *Szabadkai emlékek* (Csuka Zoltán könyvéről). Életjel Évkönyv 2., 165–166.
- Péter László: Délkelet-Európa poétája. *Üzenet*, 1972., 2., 132–133.
- Pomogáts Béla: Németh László Közép-Európája = *Magyar girondisták*. Széphalom, Budapest, 1993, 77–82.
- Reményik Sándor: *Kéve*. Pásztortűz, 1928, 309.
- Szegedy-Maszák Mihály: A fordíthatóság esélyei. *Tiszatáj*, 2001, 9., 79–87.
- Szentimrei Jenő: *Fiatalok (Kéve)*. Erdélyi Helikon, 1928. július, I. évf. 3. sz., 232–233.
- Szenteleky Kornél: *A magyar irodalom francia panorámája*. Erdélyi Helikon, 1930. október, III. évf. 8., 700–701.

- Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933* (Sajtó alá rend.: Bisztray Gyula és Csuka Zoltán). Szenteleky Társaság, Zombor–Budapest, 1943
- Szenteleky Kornél: *Új életformák felé*. Forum, Újvidék, 1999
- Szenteleky Kornél: *Új lehetőségek – új kötelességek*. Forum, Újvidék, 2000
- Toldi Éva: *Herceg János*. Forum, Újvidék, 1993, 32–63.
- Tomán László: Adalék a Kalangya történetéhez. *Üzenet*, 1997. jan.–febr., 1–2., 42–48.
- Ugart kell törnünk*. Válogatás a Vajdasági Írásból. Forum, Újvidék, 1983
- Utasi Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya*. Forum, Újvidék, 1984
- Utasi Csaba: Csuka Zoltán költői aktivizmusának meghatározó jegyei. *Híd*, 1999, 3–4. 188–193.
- Vajda Gábor: Az élet mint cselekvő megismerés. Nyolcvan éve született Németh László. *Magyar Szó*, 1981. április 25., 15.
- Vajda Gábor: *A muzáj-Herkules*. Tanulmányok Szenteleky Kornélról és műveiről. Életjel Könyvek, 71., Szabadka, 1997